

onim koji ukazuje na percepciju obrazovnih aspiracija i šansi mladih znanstvenih radnika s obzirom na socijalno podrijetlo, te njihovim odnosom prema znanstvenom zanimanju kao životnom pozivu (kao indikatorom profesionalne pokretljivosti pa i eksodusa znanstvenog podmlatka).

Analiza problema formiranja mladih znanstvenih radnika na Zagrebačkom sveučilištu ukomponirana je u šire razmatranje problema nastanka i razvoja sveučilišta općenito. U tom kontekstu autor nas kroz više historiografsku, nego sociološku analizu historijskih činjenica upoznaje s nastankom, organizacijskom strukturom i razvojem fakulteta u srednjem vijeku. Čitanjem ovog, doista zanimljivog prikaza historijata sveučilišta u Evropi, čitalac se upoznaje sa znanstveno-obrazovnom osnovom na kojoj počiva čitava evropska sveučilišna tradicija i bez čijeg poznavanja nije moguće ni razumijevanje suvremenih kretanja u visokom obrazovanju i znanosti.

Mada je, kako je već iz navedenog vidljivo, **Ogledima** obuhvaćen širok dijapazon problema kojima se bavi sociologija obrazovanja prava je šteta što se autor nije odlučio i za jedan, barem u osnovnim naznakama dat prikaz stanja i istraživačkih preokupacija suvremene sociologije obrazovanja kao znanosti. Ovo je potrebno tim više, što se i sama sociologija obrazovanja u susretu sa suvremenim obrazovnim problemima sudara s granicama svojih spoznajnih mogućnosti i zahtjevom za samopreispitivanjem. Takav pristup bi zacijelo navijestio i druge, za naše prilike, nove teme (kao što su npr. obrazovni sadržaji, curriculum) ka kojima se pomiče zanimanje suvremene sociologije obrazovanja u svijetu.

No i pored toga Cifrić je potenciranjem filozofske humanističke pozicije s holističkim pristupom istraživanju obrazovanja ocrtao ne samo nov, nego i spoznajno plodonosniji način promatranja suvremenih obrazovnih problema, što mu je omogućilo da navijesti niz istraživačkih pitanja s kojima će se naša sociologija tek susresti.

Branislava **Baranović**

Nikola Skledar

RAZGOVORI O RELIGIJI

Šk. novine — Zagreb, 1990., str. 153

Nikola Skledar izvanredni je profesor Filozofskog fakulteta u Zadru i predsjednik Hrvatskog filozofskog društva. Objavio je znatan broj ogleda i rasprava iz filozofije i sociologije religije, te knjige: »Dijalog kršćana i marksista«, »Um i religija«, »Čovjek i transcendentija«.

Knjiga »**Razgovori o religiji**« njegov je najnoviji rad, a sadrži diskusije i referate izlagane na znanstvenim skupovima i okruglim stolovima, gdje se tematizirao i kritički raspravljao fenomen religije, aspekti religijskog fenomena i pristupi religiji.

Prvi dio knjige pod naslovom »O religiji i pristupima religiji« problematizira fenomen religije, odnos znanosti, filozofije i ideologije spram religije, te sadrži osvrt na aktualne i relevantne radove nekih naših autora s različitih područja i polazišta proučavanja religije i ateizma — od filozofijskog, sociologijskog, politologijskog, do teologijskog.

Autor polazi od Marxovog poimanja po kojemu je religija ne samo alijenacija ljudske biti u nehumanim društvenim okvirima čovjekove egzistencije, nego i specifična ljudska praksa kojom čovjek na određeni način prisvaja svijet te ga u datim uvjetima humanizira. Takvo određenje religije na Marxovu tragu sve više prihvaćaju i suvremeni otvoreni (nedogmatski) marksisti, koji idu i korak dalje od Marxa pa religiju tumače kao jedan oblik ljudskog duha kojim čovjek, pored ostalih (mit, umjetnost, filozofija), transcendiraju postojeći realitet.

Za teorijski, znanstveni pristup religiji relevantno je jedino to da je religija proizvod ljudskog duha, rezultat čovjekova snalaženja u svijetu, dok teologijski pristup religiju izvodi iz neupitnog nadnaravnog božanskog principa. Znanstvena metoda je objektivna, odnosi se na empirijsko društveno, psihičko i prirodno po-

druže, a religijska metoda se temelji na subjektivnom pristupu i unutarnjim osjećajima kao dokazima religijske istine, istine o natprirodnom svijetu. Vjerovanje u interakciju s transcendentnim bićem od kojeg se dobivaju informacije, odnosno »znakovi« koji se »spoznaju« neposredno subjektivnom intuicijom, nije objektivno-empirijski provjerljivo i kao takovo nije znanstveno prihvatljivo. Zbog toga se znanost i religija u bitnom predmetnom ne susreću, metodologijski su to dvije »logike spoznavanja«.

Međutim, postoje različiti aspekti religije koje je moguće znanstveno proučavati i istraživati; može se istraživati društvena uvjetovanost i funkcija religije tj. kako ona utječe na neke dijelove i institucije društva i obrnuto — kako društveni oblici, tvorevine — sistemi i poreci, društvene grupe i slojevi, institucije i ideologije utječu na pojavljivanje, intenzitet, ekstenzitet, frekvenciju i oblik religije i religioznosti, i sl.

Izvan domašaja znanosti je odgovorno pitanje istinitosti religijskih ideja u vezi s transcendentnim, to je područje kojim se bave teologija i filozofija religije, svaka na svoj način. Dok tradicionalna dogmatska teologija u osnovi ima svoje odgovore na bitna čovjekova pitanja o transcendentnom, filozofija ostavlja ta pitanja otvorenima. Filozofija religije kao i znanost o religiji nisu ni apologija religije niti napad na nju, nego njeno tematiziranje, problematiziranje, propitivanje.

Između različitih teorijskih određenja religije, prihvatljivu sociologijsku i kulturologijsku definiciju religije dao je američki sociolog G. Vernon, po čijoj je teoriji religija dio ljudske kulture i društva koje sadrže sistem vjerovanja što ljude opskrbljuje vrijednosnim, moralnim definicijama, kriterijima razlikovanja dobra i zla, sistem obreda i običaja kao interpretacija religijskih istina i odobravanja nadnaravnog što sudionicima omogućuje da izraze svoje religijske osjećaje i postignu emocionalnu katarzu, a što se manifestira i dijeli u grupi jačajući tako i osjećaj grupnog identiteta.

Osim društvenih, religija ima i svoje duševne, moralne i spoznajne, metafizičke izvore; osim što je socijalna, ona je i psihička, moralna, metafizička činjenica.

Rezultati empirijskih istraživanja religije govore o postojanju i vitalnosti religije i religioznosti u suvremenom svijetu, kao i kod nas. Religija se mijenja zajedno s društvenim promjenama. S procesima demokratizacije, deinstucionalizacije društva, ona postepeno gubi na svom klasnom — političkom i nacionalno-mitskom značaju i transformira se u više osobni odnos vjernika spram svijeta, života i smrti, a što se sve revitalizira i intenzivira u kriznim društvenim situacijama.

U društveno ponašanje povezano sa transcendentnim, metafizičkim i aracionalnim aspektima religije zadire sociologija religije. Značajka sociologije kao najopćenitije društvene i humanističke znanosti jest da se društvenom strukturom i dinamikom bavi sa stajališta čovjeka i ljudske društvenosti, tj. ukupnosti ljudskih potreba koje se manifestiraju u određenoj organizaciji društva.

Sociologija religije kao autentična (neideologizirana) znanost o religiji kao društvenom fenomenu ne nastoji izvorno religijska pitanja svesti na društvena, nego ih tematizirati i tumačiti povezano s društveno-povijesnim medijem kojim su posredovana i koji uvjetuje povijesnu transformaciju njihovih dimenzija i funkcija.

Kada se danas govori o krizi u suvremenoj sociologiji, misli se prije svega na nedostatnost sintetičkih koncepata koji bi se odnosili na dinamiku globalnog društva, na viziju cjeline razvoja, na ono što je značajno za čitavo društvo ili epohu. Sociologijski pristup pretendira na to da bude znanstven, uključuje uz racionalan, teorijski, i empirijski odnos prema svom predmetu. Ne bavi se znači metafizičkim, transcendentnim bićem kao takvim nego samo ljudskim vjerovanjem u transcendentno, stavovima i društvenim ponašanjem koje je s tim povezano.

Sociologija od početka svog postojanja nastoji obuhvatiti društvo u totalitetu i otkriti

opće zakonitosti društveno-povijesnog kretanja (Comte, Saint-Simon, Marx), a daljnjim razvojem teorijske i metodologijske njene dimenzije i utvrđivanjem sociologije kao samostalne znanosti u društvu, pojavom klasika Durkheima i Webera, počinju se proučavati i pojedini dijelovi društvene cjeline — religija, moral, birokracija, kriminal itd.

Autor daje presjek razvoja sociologije religije kao posebne sociologije, počevši od Durkheimova pozitivističkog i funkcionalističkog pristupa koji religiju sociologistički izjednačava s društvom i svodi na funkciju integracije društvene cjeline.

U zanimljivom osvrtu na Durkheimovu teoriju religije autor kritički analizira neke osnovne Durkheimove postavke i obrazlaže proturječnosti njegove teorijsko-metodologijske koncepcije. Autor se zadržava i na poznatom Weberovom pristupu religiji, te ga na pojedinim mjestima komparira s Durkheimovim.

U presjeku razvoja sociologije i religije autor ne zaobilazi ni noviju orijentaciju koja se pojavila prije, a naročito poslije drugog svjetskog rata, u SAD, Nizozemskoj i Francuskoj, koja je međutim ostajala uglavnom na kvantitativnim rezultatima o sociologijskim odnosima, na simplificiranom empirizmu.

Autor se zato više zadržava na onoj struji u suvremenoj sociologiji koja pomiče zanimanje s povijesti religija na suvremene društvene procese i suvremenu religiju za koju je u institucionalnoj formi karakteristična modernizacija, prilagodavanje uvjetima i duhu vremena (ateizacija, sekularizacija, indiferencija spram religije), borba protiv institucionalnosti i konformizma u krilu crkava, te izvancrkvena, privatna religioznost. Najznačajniji predstavnici ove struje su Luckmann i Mühlmann.

S aktivnim metodičkim povezivanjem teorijskih postavki na autentičnom Marxovu tragu i empirijskih istraživanja religije i religioznosti počinje se i u nas radati sociologija religije kao posebna sociologija. Marksistička sociologija i teorija religije u Jugoslaviji nije odvojena od strujanja u Marksističkoj teoriji religije u svijetu.

Osnovna značajka suvremenog otvorenog marksizma prema fenomenu religije jest problematiziranje stavova dogmatskog marksizma koji su važili kao nesumnjive i neupitne istine.

Dogmatska marksistička misao držala je sadržaj religije skupom zabluda, predrasuda i praznovjernih besmislica, reliktom neprosvijećene i zaostale prošlosti.

U otvorenom marksističkom pristupu koji izvore religije vidi i u onto-anthropološkoj određenosti čovjeka kao konačnog, deficijentnog bića, s potrebnom za smislom i cjelinom, religiji se, bez obzira na svjetonazorne i druge razlike, u duhu tolerancije i pluralizma, priznaje dignitet ljudskog odnosa spram svijeta.

Ta se otvorena struja nastavlja na Marxov, uvjetno rečeno, agnosticizam, a ne na Engelson i Lenjinov, dobrim dijelom dogmatski i pozitivistički obojen, dijalektički materijalizam. Ona, uvijek svjesna svoje pretpostavnosti i otvorenosti obzora, niti svodi religiju samo na otuđenje, niti je shvaća kao nepovijesnu, neproblematičnu činjenicu života čovjeka i društva. Ne zauzima niti apriorno negativno niti apriorno pozitivno vrednovanje religije, stoga je otvorena za dijalog s kršćanima i o zajedničkim praktičko-egzistencijalnim i o teorijskim te svjetonazornim pitanjima.

Autor prezentira aktualne pristupe religiji u nas i imena najznačajnijih naših autora s tog područja ukratko iznoseći njihove osnovne preokupacije. Tu ćemo naći pristupe V. Bošnjaka, M. Kerševana, E. Čimića, S. Vrcana, Z. Rotera, S. Flerca, N. Durakovića, I. Acevskog, V. Grmiča, V. Cvrljea, I. Maštruka, Đ. Šušnjića, ekipe iz Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu koju čine Š. Bahtijarević, Lj. Plačko, N. Dugandžija, i mnogih drugih.

Drugi dio knjige nosi naslov »O religiji i dijalogu«, a sadrži u obliku razgovora (interviewa) elaboriran fenomen dijaloga kršćana i marksista, odnosno vjernika i nevjerničkih. Dijalog je ovdje shvaćen kao razgovor ljudi o njihovim bitnim svjetonazornim i egzistencijalnim pitanjima i zanimanjima, kao raspravljanje mo-

gućnosti zajedništva u traženju istine, a u svrhu humanijeg zajedničkog življenja, ljudi različitih svjetonazora i vrijednosnih sustava.

U interviewima dolazi potpuno do izražaja autorov pristup koji nije sasvim marksistički već nastoji biti i filozofijski, znači otvoren, znanstven, svjestan svojih pretpostavki, ali i nezavršnosti odgovora. U tom nastojanju leži vrijednost ove zanimljive knjige koja nam ostavlja prostora za široko, nedogmatsko prožimanje religijskog fenomena.

Ranka Jelača

Zbornik radova — priredio Rade Kalanj

MODERNOST I MODERNIZACIJA

Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb, 1990., 155 str.

U društvenim su znanostima u posljednjih nekoliko godina sve prisutniji pojmovi poput moderne, modernizacije ili postmoderne. Dijelom je to izraz svojevrsnog scientističkog pomodarstva, ali prvenstveno rezultat činjenice da te pojave, odnosno procesi svojim što pozitivnim, što negativnim konotacijama, označavaju ovo naše vrijeme.

Zbornik radova »Modernost i modernizacija«, u redakciji Rade Kalanja, predstavlja doprinos domaće sociologije u analizi ovog fenomena. Naglasak je, pritom, stavljen na definiranju našim prostorima pripadne društvene zbilje.

[Publikacija je zasnovana na izlaganjima iznesenim na simpoziju »Socijalizam i modernizacija«, kojega je organiziralo Sociološko društvo Hrvatske u veljači prošle godine.] Tekstovi su podijeljeni u dva tematska okvira: prvi pod imenom »Kraj jednog modela«, te drugi »Modernizacija kao sociološki problem«, no kroz sve se provlači jedan znanstveno utemeljen kritički sud spram vremena koja su iza, ali i spram onih što su ispred nas.

U svojevrsnom problematskom uvodu, Ivan Kuvačić piše kako je do sredine 20. stoljeća Marx bio glavni predstavnik moderene, da bi s krizom boljševičke modernizacije na povijesnu scenu izbile sve aveti jednog »alternativnog« puta, jednog obećanja novog, humanijeg svijeta; umjesto slobode i subjektivnosti, ostvareno je apsolutno potčinjavanje kolektivu, a nova je ekonomska ideja odvela privredu u totalnu tehničko-proizvodnu zaostalost. O modernizaciji nije moglo biti riječi, jer je njen osnovni temelj — srednja klasa — samim marksističkim učenjem zakinuta, a praksom blokirana, a zapravo jedino ona omogućava tom procesu stalno prevladavanje i nadrastanje samog sebe. Nova vladajuća klasa započinje svoju povijesnu ulogu kao organizacija profesionalnih revolucionara, a završava u kolektivnom rukovođenju privredom i društvom (istovetno kolektivnoj neodgovornosti), te ih odvodi u krizu.

Polazište teksta »Krizu i mogući raspleti«, autor kojega je Veljko Cvjetičanin, sadržano je u Tourainovoj misli da bi kriviti Marxa zbog propasti socijalističkih režima bilo jednako kao i kriviti Krista zbog inkvizicije. Nadalje, izrečena je teza kako je kriza socijalizma stara koliko i sam boljševički socijalizam, jer u poimanju socijalizma »kao povijesno nužne alternative i negacije kapitalizma« nema naznake produktivnog rješenja nekog novog, boljeg ekonomskog poretka, niti realno poticaja za takvo što. Autor iskazuje bojazan zbog radikalnih promjena koje će uslijediti dekonstrukcijom real-socijalističkih država, ali primjećuje kako se neki elementi socijalizma njeguju i razvijaju u modernim zemljama Zapadne Evrope, te zaključuje kako je zapadno-evropska ljevica samo privremeno zaostala u svom uključenju u burne društvene promjene, pa se zato ne može govoriti o njenom definitivnom krahu.

U razmatranju uzroka propadanja modela integralnog samoupravljanja, Josip Županov dao je temeljitu i preciznu analizu njegovih konstrukcijskih grešaka. Prema njegovim opažanjima, princip našeg samoupravljanja nije mogao uspjeti jer je bio centriran na makronivou (delegatskom sustavu). Ovu svoju postav-